

Пояснительная записка

Мүнөө үеын, XXI зуун жэлэй, болбосоролой гол зорилго хадаа бээе даагаад бодомжолхо, ходо хубилжа байһан оршон тойронхи байдалда түргэн дагажа, өөрөө өөрыгөө болбосоруулжа, хүмүүжүүлжэ шадаха аргатай хүниие хүмүүжүүлгэ болоно.

Федеральна гүрэнэй хуралсалай стандартын ёһоор буряад литература заалгын **гол шухала зорилго** хадаа литературна текстнүүдые уншаха ба тэдэниие ойлгожо абаха дадалда хурагшадые хургалга болоно. Иимэ хургалга гээшэ литературые уран найханай үзэгдэл гээшэ гэжэ ойлгуулжа, мэдэрхэ арга боломжонуудые олгуулга болоно.

Түрэл буряад литература үзэлгэ иимэ **зорилгонуудые** бээлүүлхэ ёһотой:

- оршон тойронхи юртэмсын байдал ойлгожо абахын хэрэгсэл болгон, уран зохёол уншаха дура, хүсэ хурагшадта олгохо, хүн ба оршон тойрон хоёрой харилсаан найн байха ёһотой гэжэ ойлгосо нэбтэрүүлжэ, уран зохёолшодой зохёол соогоо табиһан асуудалнууд дээрэ хөөрэлдөө ябуулха;
- уран үгэ буряад арадта эртэ урдын саһаа хойшо байһан гэжэ мэдэрэл олгохо, уран зохёолой хэлэ, үгын уран найханиие хүн зоной харилсаанай хэрэгсэл гээшэ гэжэ хүсэд дүүрэнээр ойлгуулха;
- арад зоной ажабайдалтай, хүгжэлтын түүхэтэй, ёһо заншалнуудтайнь, үнэтэй сэнтэй хараа бодолнуудтайнь түрэл литература нягта холбоотой гэжэ хурагшадта ойлгуулха;
- хурагшадые уншаһан зохёолоо шэнжэлхэ, шүүмжэлхэ, харин ойлгоһоноо мэдэрхэ шадабаритай болгохо;
- хурагшадай бэлиг, ухаан бодол шэнжэлхэ, зохёохо арга боломжонуудые аман болон бэшэмэл хэлэлгын хүсөөр хүгжөөхэ;
- өөрын тусхай хараа бодолтой уншагшые, ондоо хүнэй хараа бодолые аятай зохидоор, баримталгатайгаар тайлбарилжа, аман үгөөр гү, али бэшэмэл хэлэлгээр дамжуулжа шадаха, шэнжэлһэн, шүүмжэлһэн удхатай дэлгэрэнгы бодомжолгонуудые байгуулха шадабаритайгаар хурагшадые хүмүүжүүлхэ;
- түрэл литературынгаа зохёолнуудые ойлгохо, сэгнэхэ, арадайнгаа сэнтэй бодолнуудые, ёһо заншалнуудые, хэдэн мянган жэлэй хугасаа соо буйлуулһан үнэтэй дүй дүршэлыень халан абаха, үргэдхэхэ, саашань үргэлжэлүүлхэ, уг дамжан далижуулха гүн сэдхэлтэй хүниие хүмүүжүүлхэ.

хурагшад гол түлэб иимэ юумэнүүдые **мэдэхэ ёһотой:**

- уншажа байһан зохёолойнгоо автор тухай, номой нэрын удха тайлбарилга;
- уран зохёолшоной намтарһаа тон шухала мэдээнүүдые;

- уран зохёолой текстнүүдые;
- шудалан үзэжэ байһан зохёолой герой болоод гол үйлэдэгшэ нюурнууд тухай, зохёол соохи шухала үйлэнүүдые мэдэхэһээ гадна, тэдэнэй хоорондох харилсаа холбоонуудые, типическэ удха шанар;
- уран зохёол бэшэхэ гол шухала аргууд, зураглалай янзунууд, зохёолой темэ, идей, гол удха, уран зохёолой геройнууд, сюжет г.м. литературна теориһоо ойлгосонуудые;
- программын эрилтын ёһоор сээжэлдэһэн шүлэгүүдые, эпическэ зохёолой хэһэгүүдые;

Һурагшад иимэ юумэнүүдые хэжэ шадаха ёһотой:

- уран зохёолшын зохёол соогоо бэшэһэн уран зураглалые хөөрөжэ;
- уран зохёолшын зураглаһан зурагыг ухаан бодолдоо, сэдхэлдээ бии болгожо;
- үзэжэ байһан зохёолой гол шухала асуудалнуудые (эпизодуудые), үйлэдэгшэ нюурай хэлэһэн үгэ, хэрэг г.м. бусад олон юрын үйлэнүүдһээ илгажа;
- зохёол соохи үйлэнүүдэй болоһон шалтагааниие, сагыг, тэрэнэй хойшолонгыг элирүүлжэ;
- үзэжэ байһан зохёолой хэлэнэй уран аргуудые, байгаалиин зураглалнуудые текст сооһоо илгажа;
- зохёолой идейнэ болоод уран найханай талыг харуулалгада сюжетэй зүйлнүүдэй (үйлын хүгжэлтын эхин, үйлын уялдалга, үйлын хүгжэлтын эгээл дээдэ шата) үүргэ болон гол проблематика элирүүлжэ;
- зохёолой удха задалан харуулхадаа, геройн үүргэ ба геройдо үгэһэн авторай сэгнэлтэ эли тодо болгожо;
- зохёолой геройнуудай өөр өөрын ба бултандань хабаатай шэнжэнүүдые тодорхойлон, характеристикэ үгэжэ, тэдэндэ авторай ямараар хандажа байһыг элирүүлхэ зорилготойгоор геройнуудые зэргэсүүлжэ;
- уран зохёолнуудай текст лирическэ, эпическэ, драматическа жанрай байһаарнь тэдэниенг хараадаа абажа, тодоор, уранаар уншажа;
- монологическа хэлэлгэ найнаар хэрэглэжэ, өөрынгөө һанамжа ойлгосотойгоор хэлэжэ, тэрэнээ ойлгуулжа, баримталжа, хамгаалжа;
- үзэг бэшэгэй талаар зүбөөр, алдуугүйгөөр ба удхын ойлгожо уншаха оньһон аргатай, дадалтай болохо;
- уран хурсаар уншаха шадабаритай болохо;
- уран зохёолые сюжетно-композиционно нэгэдэл гэжэ хадуужа абаха;
- уран зохёол дотор авторыенг, тэрэнэй зохёол соо зураглагдаһан геройнуудта ба үйлэ хэрэгүүдтэ, ушарнуудта, уншагшадта хандалгыг ойлгожо абаха;
- уран зохёолой жанр болон родто хубаардагыг ойлгожо элирүүлхэ шадабаритай болохо;

- диалог, монолог зүбөөр хэрэглэжэ, хэлэжэ шадаха болохо;
- элдэб янзын бэшэмэл ажалнуудые бүтээхэ шадабаритай болохо;
- уншаһан номой справочна аппарат, мүн литературна терминүүдтэй словарь, шэнэ толинуудые хэрэглэжэ г.м.

Мүнөө үедэ шабинарай бэе махабад бэхижүүлхэ, элүүр энхые сахиха тухай асуудал гол асуудал болоод байна. Тиймэһээ энэ һуралсалай программаар үзэгдэхэ материал үхибүүдэй ухаан бодол болон наһандань таарамжатайгаар зохёогдонхой.

9-дэхи класста уран зохёол шудалан үзэлгэ

Ном гээшэ хүнэй «мүнхэ хани нүхэр» гэжэ ойлгосо 9-дэхи классай буряад литературы «**Зохёогшо – Дүрэ – Уншагша**» гэхэн хараада оронхой. Хүн зондо зохёогшо юун гэжэ хэлээб? Намда тэрэ юун гэжэ хэлээб? Энэ хэлэхэндэнь би ямараар ханданабиб? Эдэ гурбан асуудалнууд 9-дэхи классай һурагшадай шудалан үзэхэдэнь, тон шухала зүйл боложо үгэнэ («Хүн зонойхи – миниихи – зохёогшо болон би»). Тиймэ тула уран зохёол дээрэ хүдэлэлгын тон шухала шэглэлнүүдынь хадаа «тайлбарилга», мүн «өөрын бодол, үгэ» болоно. Зохёол шэнжэлэн харалга болон тэрэниие сэгнэлэгэ бээ дааһан өөрын һаналтай, һанамжатай холисолдоно. Ондогоор хэлэбэл, уран зохёолой интерпретаци (тайлбарилга, удхыень гаргалга) болоно.

Хэрбээ уншагшын ажал бээ дааһан ажал болбол, тэрэ ехэ тухатай сэдхэлэй ажал болодог. Уншагшын урган гаралтын гурбан шата бии – уншалга, ойлгожо абалга, сэгнэлтэ үгэлгэ.

9-дэхи класста уран зохёол шэнжэлэн үзэлгын методическа байгуулга

Шухала асуудал	Бэдэрэлгэ	Хүдэлмэри	Шатанууд	Онол арга
Зохёогшо	бүгэдэ хүн зоной	уншалга	ухамайшалга (восприятие)	бээ дааһан уншалга
Дүрэ	минии	ухаалалга, ухаандаа оруулалга (осмысление)	ойлгосонуудай интерпретаци (тайлбарилга, удхыень гаргалга)	практикум, семинар, реферат (тусхай сэдэбээр элидхэл)
Уншагша	зохёогшо болон «Би»	сэгнэлгэ	литературна-шүүмжэлһэн болон литературна-уран һайханай интерпретаци	зохёолгын хүдэлмэри

9-дэхи класста үзэгдэхэ уран зохёолнууд соо олон янзаар нэрлэгдэһэн шухала асуудалнууд – «Би болон оршон тойронхи байдал», «Би болон гүрэн түрэ», «Би болон байгаали», «Би болон Эхэ орон» гэхэ мэтэ табигдана. Эндэ хаа-хаанагүй «Би» гээшэ түрүүшын нуури эзэлнэ. Энэ хадаа 9-дэхи классай нурагшадай наһанайнь хэмжүүрэй тэмдэг болоно гээшэ. Зүгөөр сагайнгаа ерэхэдэ, эндэхи «Би» гээшэ өөрын хоёрдоху нуури эзэлхэ ёһотой. Энэ наһанай хэмжүүртэ Уншалга гээшэ ажабайдалай удха бэдэрэлгэ бэшэ, харин ажабайдалай үзэгдэлнүүд сооһоо өөрынгөө «Би» гээшые бэдэрэлгэ болоно.

Бэлүүлхэ болзор ба шата– 2023- 2024 он, нуралсалай түсэбөөр долоон хоногой 1 саг үгтэнэ, жэл соо хамтадаа 34 саг.

Содержание учебного предмета

№ п/п	Список разделов	Кол-во часов	Формируемые УУД по разделам
1.	Оролто хэшээл. Литература, тэрэнэй хүнэй сэдхэлэй байдалда оруулдаг үүргэ. Уран зохёол – үгын уран найхан.	1ч.	<i>Үхибүүнэй өөрын хүгжэлтын дүнгүүд (личностные результаты)</i> – энэ наһанай хэмжүүртэ Уншалга гээшэ ажабайдалай удха бэдэрэлгэ бэшэ, харин ажабайдалай үзэгдэлнүүд сооһоо өөрынгөө «Би» гээшые бэдэрэлгэ болоно.
2.	XVIII-XIX зуун жэлнүүдэй буряад арадай бэшэмэл зохёолнууд. «Тобчи домуг» гэжэ бэшэмэл зохёол тухай. Буряад арад зоние гэгээрүүлхэ ажаябуулга. Александр Игумнов болон бусад гэгээрүүлэгшэд тухай.	1ч.	<i>Бээ гуримшуулаад ябаха шадабари (регулятивные УУД):</i> - багшатаяа хамта хэшээлэйнгээ зорилго табиха; - хэшээлдээ юу хэһэнээ хойно хойноһоонь тоолохо; - юу хэхэ гээшэбиб гэжэ уридшалан хэлэхэ; - өөрынгөө, нүхэдэйнгөө, классайнгаа ажал багшатаяа сугтаа урид зохёогдоһон критеринүүдээр шалгаха; - багшын үгэһэн түсэбөөр, алгоритмаар хүдэлжэ шадаха.
3.	XX ЗУУН ЖЭЛЭЙ 1-дэхи ХАХАДАЙ БУРЯАД УРАН ЗОХЁОЛ Уянгата болон уянгата-үргэлжэлһэн зохёол. Мүнхэ Сарьдаг (Будажаб Цыренович Найдаков) «Саянам», «Саяандаа». Д. Дашинимаевай зохёохы зам тухай. «Тоёон» гэһэн шүлэг тухай. «Тоёон», «Мүнхэ Нарьдаг». Шүлэгэй ритм. Ц.Галсанов «Табан таанараа магтанам», «Хэнгэргэ».	3ч.	<i>Оршон тойрониие шудалха шадабари (познавательные УУД):</i> - номоор хүдэлхэ; - текст уншажа, асуудалнуудта харюу олохо; - багшатаяа болон нүхэдтээ хамта дүн гаргаха; - текстын удха дамжуулха. <i>Харилсаха шадабари (коммуникативные УУД):</i> - өөрынгөө ханаа бодол аман хэлэлгээр, тийхэдэ багахан текст зохёожо, бэшэгэй хэлэлгээр харуулха; - хажуудахи хүнүүдээ шагнаха, тэдэнэй хэлэһэниие ойлгохо; - уран гоёор уншаха, хөөрэхэ; - классайнгаа үхибүүдтэй, багшатаяа яагаад ажалаа эмхидхэхэ, ямар журамуудые сахиха тухайгаа хэлсэхэ; - хоёр хоёроороо, бүлэг бүлэгөөр хүдэлхэ, тийхэдээ олон ондоо «тушаал» бэе

<p>4.</p>	<p>ХХ ЗУУН ЖЭЛЭЙ 2-ДОХИ ХАХАДАЙ БУРЯАД УРАН ЗОХЁОЛ Д. Батожабай «Багшашни хэн бэ?» Н. Дамдинов «Декабристын бэһэлиг» Ц.Галанов «Саран хүхы» Ч.-Р. Намжилов «Арбан табанай харын толондо...» гэнэн статьятай танилсалга. «Монголой дэбтэрһээ» («Монгол ороной морид хурдан»), «Сагаан үнгэ хайхан», «Урилдаан дээрэ» шүлэгүүдэй удха болон уран аргууд. Ц.-Д. Хамаев «Ута намарай сэсэг» Д.-Д. Мункоевой намтар, зохёохы зам. «Эхэ тухай дуун». Уянгата-үргэлжэлһэн зохёол М. Осодоев «Ууган хүбүүн» Б. Шойдоков. «Дайсанай ара талада» Б.Эрдынеев «Хазаар хара хахал»</p>	<p>29ч.</p>	<p>дээрээ абаха: ударидагшын, даабари дүүргэгшын, бэшээшын г.м. Буряад литератураар шадабари (предметные УУД): - уран хурсаар уншаха шадабаритай болохо; - уран зохёолые сюжетно- композиционно нэгэдэл гэжэ хадуужа абаха; -уран зохёол дотор авторыень, тэрэнэй зохёол соо зураглагдаһан геройнуудта ба үйлэ хэрэгүүдтэ, ушарнуудта, уншагшадта хандалгыё ойлгожо абаха; - уран зохёол дотор этическэ, социальна-историческа ба нравственна-философско проблематика илгаруулха шадабаритай болохо; - уран зохёолые ба тэрэнэй хубинуудые бээ даагаад анализ хэхэ шадабаритай болохо; -уран зохёолдо үндэһэ баримтатай эстетическэ сэгнэлтэ үгэжэ шадаха; -уран зохёолые соёл болон ёһо заншалтай холбожо, тайлбарилха шадабаритай болохо; - элдэб янзын бэшэмэл ажалнуудые бүтээхэ шадабаритай болохо; - шэнжэлгын ажалнуудые хэхэ шадабаритай болохо.</p>
------------------	---	--------------------	---

Календарно-тематическое планирование 9 класс

№ п/п	Наименование разделов и тем	Всего часов
<i>1-дэхи четверть – 8ч.</i>		
1	Оролто хэшээл. Литература, тэрэнэй хүнэй сэдхэлэй байдалда оруулдаг үүргэ. Уран зохёол – үгын уран найхан	1
2	XVIII-XIX зуун жэлнүүдэй буряад арадай бэшэмэл зохёолнууд. «Тобчи домуг» гэжэ бэшэмэл зохёол тухай. Буряад ар ад зониие гэгээрүүлхэ ажаябуулга. Александр Игумнов болон бусад гэгээрүүлэгшэд тухай	1
XX ЗУУН ЖЭЛЭЙ 1-дэхи ХАХАДАЙ БУРЯАД УРАН ЗОХЁОЛ – 3ч.		
3	Уянгата болон уянгата-үргэлжэлхэн зохёол Мүнхэ Сарьдаг (Будажаб Цыренович Найдаков) «Саяандаа»	1
4	Д. Дашинимаев ай зохёохы зам тухай. «Тоёон», «Мүнхэ Нарьдаг». Шүлэгэй ритм.	1
5	Ц.Галсанов «Табан таанараа магтанам», «Хэнгэргэ».	1
XX ЗУУН ЖЭЛЭЙ 2-дохи ХАХАДАЙ БУРЯАД УРАН ЗОХЁОЛ – 29ч.		
6	Д. Батожобай «Багшашни хэн бэ?» «Нэрээ хухаранхаар, яһаа хухара», «Түрүүшын үдэрнүүд».	1
7	«Хоёр атаман», «Жаргал гээшэ юун гээшэб?».	1
8	«Багшашни хэн бэ?» гэхэн туужын байгуулга, сюжет	1
<i>2-дохи четверть – 8ч.</i>		
9	Н. Дамдинов «Декабристын бэһэлиг» (1-2-дохи бүлэгүүд)	1
10	«Декабристын бэһэлиг» (3-дахи бүлэг)	1
11	«Декабристын бэһэлиг» гэхэн шүлэглэмэл драма тухай.	1
12	Ц.Галанов «Саран хүхы» (1-3-дахи бүлэгүүд)	1
13	«Саран хүхы» (4-6-дахи бүлэгүүд).	1
14	«Саран хүхы» (7-10-дахи бүлэгүүд).	1
15	«Саран хүхы» (11-12-дохи бүлэгүүд).	1
16	«Саран хүхы» гэхэн туужа тухай.	1
<i>3-дахи четверть – 10ч.</i>		
17	Ч.-Р. Намжилов «Монгол ороной морид хурдан», «Сагаан үнгэ найхан», «Урилдаан дээрэ» шүлэгүүд	1
18	Ц.-Д. Хамаев «Ута намарай сэсэг» (1-2-дохи бүлэгүүд)	1
19	«Ута намарай сэсэг» (3-5-дахи бүлэгүүд)	1

20	«Ута намарай сэсэг» (6-7-дохи бүлэгүүд)	1
21	«Ута намарай сэсэг» (7-дохи бүлэг)	1
22	Туужын байгуулга, сюжет.	1
23	Д.-Д. Мункоевой «Эхэ тухай дуун»	1
24	М. Осодоев «Ууган хүбүүн» «Эдирхэг хаһа», «Бүхэ барилдаан» бүлэгүүд	1
25	«Уулзалга», «Түрэл нютагһаа холо» гэхэн бүлэгүүд	1
26	«Баатарай нэрые мүнхэлхэн бэшэгүүд» гэхэн бүлэг	1
4-дэхи четверть – 8ч.		
27	Б. Шойдоков «Дайсанай ара талада» (1-дэхи бүлэг)	1
28	«Дайсанай ара талада» (2-дохи бүлэг)	1
29	«Дайсанай ара талада» (3-7-дохи бүлэгүүд)	1
30	«Дайсанай ара талада» (8-10-дахи бүлэгүүд)	1
31	«Дайсанай ара талада» (11-17-дохи бүлэгүүд). Роман тухай ойлгосо	1
32	Б.Эрдынеев «Хазаар хара һахал» (1-дэхи үйлэ)	1
33	«Хазаар хара һахал» (2-дохи үйлэ)	1
34	Шог зүжэглэмэл зохёол	1
Хамта дээрээ:		34ч.

Нуралсалай методическа хангалга:

1. «Буряад литература» С.А. Ошорова, Д.Б. Цыденов, Улаан-Үдэ, «Бэлиг», 2018он;
2. «Методическа дурадхалнууд» С.А. Ошорова, Д.Б. Цыденов, Улаан-Үдэ, «Бэлиг», 2018он;
3. «Буряад нургуулиин программанууд» (5-11 кл.), Улаан- Үдэ, 2008 он;
4. «Теория и методика обучения бурятской литературе» Бадмаева О.Б. Улаан-Үдэ, 2009он;
5. «Буряад литератураар тестнүүд» Дампилова Х.Д., Улаан-Үдэ, 2001он;
6. Буряад хэлээр, уншалгаар, буряад литератураар нурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал сэгнэхэ эрилтэ. Улаан-Үдэ, 2007 он.

Интернет онол арга:

- <http://www.edu.ru> – Федеральный портал «Российское образование».
- <http://www.edu03.ru/>-Министерство образования и науки РБ
- <http://www.buryadxelen.org>